

Συγγράφοντας ένα σχολικό εγχειρίδιο Η περίπτωση του νέου βιβλίου της Λυρικής Ποίησης για τη Β΄ Ενιαίου Λυκείου

Ιωάννης Καζάξης

Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης

Οφείλω μια προκαταβολική εξήγηση. Η μελέτη αυτή ξεκίνησε ως συμβολή στην αποτίμηση της γλώσσας των σχολικών βιβλίων. Η ειδική αυτή γλώσσα, με τη δική της τυπολογία (και παθολογία), συνιστά αξιόλογο αντικείμενο μελέτης και καθεαυτήν, αλλά και ως βασικός παράγων που συνδιαμορφώνει με πλειάδα άλλων, επί εννέα έως δώδεκα συναπτά κρίσιμα χρόνια, συνολικά αυτό που ονομάζεται «γλώσσα των νέων», ένα κεφάλαιο για μια ζωή. Δεν χρειάζεται, επομένως, επιχειρηματολογία για τους λόγους που επιβάλλουν η εξέταση των σχολικών εγχειριδίων από την άποψη αυτή να γίνεται με τρόπο διεξοδικό και συστηματικό, έτσι ώστε τα ευρήματά της, περιοδικά ανανεούμενα μάλιστα, να λαμβάνονται υπόψη και από τους δασκάλους και από τους μελλοντικούς συγγραφείς σχολικών βιβλίων. Διαπιστώνοντας ωστόσο την ανυπαρξία σχετικών προμελετών αναλυτικού χαρακτήρα για τα νέα βιβλία που έχουν συνταχτεί με σύντονους ρυθμούς μέσα στα τελευταία χρόνια, έκρινα φρονιμότερο της οποιασδήποτε μελέτης να προηγηθεί η συγκρότηση ενός ψηφιακού Σώματος Σχολικών Εγχειριδίων, πράγμα που ήδη ανέλαβε, με τη συμπαράσταση του Παιδαγωγικού Ινστιτούτου, και καταρτίζει ένας ειδικός φορέας σαν το Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας, στο πλαίσιο της δεύτερης φάσης του Ηλεκτρονικού του Κόμβου. Έτσι, αντί μιας πρόωρης και πρόχειρης μελέτης, αποφάσισα ως συμβολή μου στον παρόντα τόμο να καταθέσω ό,τι πλησιέστερο προς την αρχική μου πρόθεση: την εμπειρία μου ως συγγραφέα ενός σχολικού εγχειριδίου, εν προκειμένω, για τη διδασκαλία της αρχαιοελληνικής Λυρικής Ποίησης στη Β΄ τάξη του Ενιαίου Λυκείου από το πρωτότυπο· η ελπίδα μου είναι ότι θα φανεί, έστω έμμεσα, χρήσιμη, στο μέτρο που σε κάθε βιβλίο γλώσσα και ιδεολογικός προσανατολισμός συνδιαμορφώνονται και συνεργάζονται — πόσο μάλλον σε ένα βιβλίο για τη γλώσσα και τη λογοτεχνία εξ αδιαιρέτου.

Ο κ. Ιωάννης Καζάξης είναι καθηγητής Κλασικής Φιλολογίας και αντιπρόεδρος του Κ.Ε.Γ.

Και δεν εννοώ την προσωπική ανεκδοτολογία. Μολονότι ολόένα και περισσότεροι άξιοι πανεπιστημιακοί συνάδελφοι καταπιάνονται με τη συγγραφή σχολικών βιβλίων τα τελευταία χρόνια, σπανίζουν, όσο ξέρω, στον τόπο μας μεταξύ τους όσοι αποφασίζουν να ανοίξουν τα χαρτιά τους ως προς τις διδακτικές και τις επιστημονικές προϋποθέσεις πάνω στις οποίες στηρίξαν τη συγγραφή του βιβλίου τους. Και επειδή οι προϋποθέσεις αυτές συμβαίνει να μην είναι άμεσα αντιληπτές στους τελικούς χρήστες (ούτε συνήθως εξηγούνται με επαρκή αναλυτικότητα στο λεγόμενο βιβλίο του καθηγητή), υπάρχει πραγματικός κίνδυνος οι τελευταίοι όχι σπάνια να χάσουν την ευκαιρία να ετοιμαστούν κατάλληλα, δηλαδή να προσανατολιστούν έγκαιρα προς τις νέες δυνατότητες που προσφέρει το νέο βιβλίο, να προβληματιστούν πάνω σ' αυτές και να τις αξιοποιήσουν όσο πληρέστερα γίνεται.

Καθώς, μάλιστα, διά της διαδικασίας που περιγράφεται μετακενώνεται κάτι από το περιεχόμενο της πανεπιστημιακής μας διδασκαλίας στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση, το άρθρο αυτό θέλει να φανερώσει συνάμα προς τον έξω κόσμο κάτι και από το είδος δουλειάς που γίνεται στον Μουσών το τέμενος. Και αυτό είναι ωφέλιμο ως σημείο έμπρακτης διασύνδεσης της τριτοβάθμιας με τις άλλες δύο βαθμίδες της εκπαίδευσης, διασύνδεσης που συχνά μένει λόγος κενός — όχι λιγότερο στον χώρο των ανθρωπιστικών σπουδών, όπου διάχυτη είναι η αίσθηση ότι η σημαντική σε όγκο και ποιότητα επιστημονική βιβλιογραφία, που παράγεται στα πανεπιστήμια και στα ερευνητικά ιδρύματα, στην Ελλάδα και στο εξωτερικό, ελάχιστα επηρεάζει τη σχολική πράξη. Τους τελευταίους μου ενδοιασμούς έκαμψε η σκέψη ότι κάθε νέο βιβλίο για τα Αρχαία Ελληνικά συμβάλλει, στον βαθμό που του αναλογεί, και στη διαμόρφωση της σχέσης της κοινωνίας μας με την αρχαιότητα, μιας σχέσης περιοδικά ανανεούμενης, εφόσον η εικόνα της αρχαιότητας φυσικά δεν μένει αμετακίνητη μέσα στους αιώνες. Και από την άποψη αυτή τις εξηγήσεις που προσφέρονται στο άρθρο αυτό για το παιδευτικό μήνυμα της λυρικής ποίησης δεν τις έκρινα διόλου περιττές και για ένα ευρύτερο κοινό.

Τυπωνόταν, όταν γράφονταν αυτές οι γραμμές, το νέο βιβλίο για τη Λυρική Ποίηση (στο εξής Λ.Π.) που ανέλαβα να συντάξω, και με τη φροντίδα του Υπουργείου σύντομα θα βρίσκεται στα σχολεία, πάντως πολύ πριν από την έναρξη της προβλεπόμενης διδασκαλίας του τον προσεχή Φεβρουάριο. Μαζί, ασφαλώς, θα εμφανιστούν και τα απαραίτητα παρασχολικά βοηθήματα... Ταυτόχρονα έχει αναρτηθεί το σχολικό εγχειρίδιο και είναι προσβάσιμο, ολόκληρο και χωρίς περικοπές, και μέσα από τον Ηλεκτρονικό Κόμβο του Κέντρου Ελληνικής Γλώσσας, όπου και μπορούν όλοι να το επισκεφτούν. Βασική συνεργάτις μου ήταν η Αμαλία Καραμήτρου (φιλόλογος ερευνήτρια στο Κ.Ε.Γ., με μεταπτυχιακό τίτλο στην κλασική φιλολογία και διδακτική πείρα) και πρόθυμοι βοηθοί οι διδάκτορες Κλασικής Φιλολογίας Μαργαρίτα Σωτηρίου και Κώστας Νιάφας.

Στον τόμο αυτό ανθολογούνται και παρουσιάζονται, στο πρωτότυπο και σε μεταφράσεις, αντιπροσωπευτικά δείγματα της ιωνικής ελεγείας και της ιαμβογραφίας, της αιολικής μονωδίας και του δωρίζοντος χορικού άσματος. Η ποίηση του Αρχίλοχου, του Σόλωνα και του Μίμνερμου· του Θέογνη και του Σημωνίδα του Αμοργίνου· του Αλκαίου και της Σαπφώς· του Αλκμάνα και του Στησίχορου· του Σιμωνίδα του Κείου και του Πίνδαρου του Θηβαίου. Για καθέναν από τους δέκα αυτούς λυρικούς ποιητές παρέχονται τα απαραίτητα ποιητικά και ιδεολογικά συμφραζόμενα, και τα αποσπάσματά τους, οσοδήποτε βραχέα, εντάσσονται σε ένα συνολικό ερμηνευτικό σχήμα, που αναδεικνύει το περιεχόμενο και το νόημά τους.

Το στοίχημα είναι αν το βιβλίο θα σημειώσει επιτυχία ανάλογη με τις προσδοκίες και με τον μόχθο που επένδυσαν σ' αυτό οι συντάκτες του. Για να επιμερίσω το γενικό ζήτημα σε δύο ή τρία ερωτήματα: Πρώτα, πώς θα διδαχτεί η Α.Π. (για πρώτη φορά ύστερα από χρόνια) από το πρωτότυπο, και αφού έχει πάψει εδώ και καιρό και η από μεταφράσεις διδασκαλία της; Μιας ποίησης κατά γενική ομολογία γοητευτικής μα δύσκολης και, επιπλέον, αρκετά παρεξηγημένης ως τώρα στη σχολική (και όχι μόνον) πράξη. Έπειτα, πόσο θα ανταποκριθεί — κατά τον κεντρικό σχεδιασμό του Παιδαγωγικού Ινστιτούτου τουλάχιστον — στον διπλό του στόχο, που είναι αφενός να συμβάλει στη γλωσσική αρχαιομάθεια των μαθητών (πρώτος στόχος αυτός κάθε διδασκόμενου από το πρωτότυπο μαθήματος), αλλά ταυτοχρόνως και στην κατανόηση εκ μέρους των *του παιδευτικού μηνύματος* της ποίησης αυτής, η οποία ανέκαθεν, ως φτωχός συγγενής, συνθλιβόταν μεταξύ του επιβλητικού ηρωικού ΕΠΟΥΣ και της συγκλονιστικής ΤΡΑΓΩΔΙΑΣ; Και τα δύο αυτά ποιητικά γένη διδάσκονται επίσης στο σχολείο, αδιαλείπτως και, συγκριτικώς τουλάχιστον, με μεγαλύτερη επιτυχία. Μπορεί, δηλαδή, με τη νέα αυτή προσπάθεια να αποκατασταθεί η αρχαϊκή Α.Π. στη συνείδησή μας ως ισότιμο προς τα άλλα δύο ποιητικό γένος;

Το προηγούμενο εγχειρίδιο Λυρικής Ποίησης

Τρίτο και κρίσιμο είναι το ερώτημα πώς θα ανταποκριθεί στο νέο βιβλίο ο καθηγητής που, αν είναι ωριμότερος, έρχεται από το προηγούμενο διδακτικό βιβλίο, το οποίο προσέφερε, ως αφετηρία και ως εξεταστικό τέρμα, μια μόλις εξασέλιδη Εισαγωγή, ενώ, αν είναι νεότερος (και δη προερχόμενος από τα άλλα πλην του Φιλολογικού τμήματα της Φιλοσοφικής Σχολής), δεν έχει ίσως ποτέ εξοικειωθεί με τη Α.Π. στο πανεπιστήμιο.

Θα επιχειρήσω να δώσω κάποιες απαντήσεις στα ερωτήματα αυτά, ξεκινώντας από μια επισκόπηση του προηγούμενου διδακτικού εγχειριδίου και περνώντας στις κυριότερες (κατά τη γνώμη μου) καινοτομίες του νέου. Προς

αποφυγή παρεξηγήσεων: χρησιμοποιώ ως αφετηρία το προηγούμενο εγχειρίδιο, όχι από διάθεση άγονης αντιπαράθεσης με τους συγγραφείς του (ικανούς και έμπειρους συναδέλφους)· αλλά για να φανούν, εκ του αντιθέτου και με όρους σαφείς για όσους συναδέλφους από το αναγνωστικό κοινό έχουν ήδη χρησιμοποιήσει εκείνο το βιβλίο, τα *βασικότερα προβλήματα* που απασχολούν τους ειδικούς μελετητές της Λ.Π., αυτά στα οποία θα περάσω στη συνέχεια, για να εκθέσω πώς τα αντιμετώπισε η δική μας προσπάθεια.

Το προηγούμενο, λοιπόν, εγχειρίδιο πραγματεύεται τη Λ.Π. ως ένα ενιαίο λίγο πολύ και αδιαφοροποίητο γραμματειακό σύνολο. Έτσι, στην Εισαγωγή του, οι χαρακτηρισμοί γίνονται συνολικά και αδιαφοροποίητα για όλους τους εκπροσώπους της ποίησης αυτής, οι οποίοι δεν διακρίνονται ούτε ατομικά ούτε αναφορικά προς τις διακεκριμένες περιόδους της Λ.Π. Μέσα στο γκρίζο τοπίο που προκύπτει έτσι και που αδικεί την πολύχρωμη και εξατομικευμένη αυτή ποίηση, η μαθητική τουλάχιστον όραση δεν μπορούσε να αναγνωρίσει τη σφραγίδα και την υπογραφή του Αρχίλοχου, ας πούμε, από του Θέογνη· ή του Σιμωνίδη το μήνυμα από εκείνο του Πίνδαρου. Ούτε να διαχωρίσει την πρώτη – επαναστατική, όπως θα εξηγήσω, έναντι του αρχαϊκού ηρωικού έπους – φάση της Λ.Π. από τη δεύτερη, όπου επιτυγχάνεται ένας ιδιόρρυθμος συμβιβασμός με τον Όμηρο. Γενικώς, στην Εισαγωγή εκείνη υπερίσχυε του διακριτού αριθμητή ο κοινός παρονομαστής.

Ερχόμαστε τώρα στον κοινό παρονομαστή. Ούτε εδώ ξεκαθαρίζει, φοβούμαι, στο παλιότερο βιβλίο ένα βασικό περίγραμμα της Λ.Π. με την απαιτούμενη σαφήνεια. Αν, κατά τα διδάγματα και των αρχαίων, η καλύτερη στρατηγική για να ορίσω το (Β) είναι να το αντιδιαστείλω σαφώς προς το (Α), τότε έχει καίρια σημασία να διακρίνονται ευθύς εξαρχής όλα όσα ριζικά διαφοροποιούν τη Λ.Π. από το έπος – τόσο από τεχνική (ή κατασκευαστική) όσο και από ιδεολογική καθαρά άποψη. Γιατί ήταν από την εκθρόνιση του έπους από την πρωτοκαθεδρία του που εξασφάλισε η Λ.Π. στα πρώιμα αρχαϊκά χρόνια τον ζωτικό της χώρο, ύστερα από πολλών αιώνων συγκατοίκηση με το ηρωικό έπος – με τη μορφή της δημώδους ποίησης σε δεύτερο, πάντα, πλάνο. Τέτοιες διακρίσεις ή απουσιάζουν στο παλιό εγχειρίδιο ή, και όταν εισάγονται κάποιες (λ.χ. η τραγουδιστική φύση και εκτέλεση της Λ.Π. σε σχέση με την «απαγγελτική» εκτέλεση του έπους), λόγω της επιγραμματικής βραχύτητάς τους, παραμένουν σε ένα ημίφως.

Πιστεύω ότι, έστω και για διδακτικούς και μόνον σκοπούς, οι διακρίσεις αυτές θα έπρεπε να δίνονται με κρυστάλλινη διαύγεια, ακόμη και με τον κίνδυνο της απλοποίησης ή και της υπερβολικής σχηματοποίησης. Γι' αυτό κρίθηκε απαραίτητο η νέα Εισαγωγή, πέρα από το γραμματολογικό της τμήμα, να έχει και ένα άλλο συστηματικής φύσης (για να χρησιμοποιήσω όρο της παλιότερης φιλοσοφίας), όπου θα φιλοξενούνταν οι απαραίτητες δια-

κρίσεις ορισμού και χαρακτηριστικών της Λ.Π., ως ενός από τα τρία θεμελιώδη γένη της ποίησης (ΕΠΟΣ, ΛΥΡΙΚΗ ΠΟΙΗΣΗ, ΔΡΑΜΑ), όπως τα ξεχώρισε ανάμεσα στους πρώτους στα νεότερα χρόνια ο Goethe. Εννοιολογικές διακρίσεις αυτής της κατηγορίας όχι μόνον δεν περιττεύουν· ίσα ίσα αυτές είναι που θα βγάλουν τον χρήστη από τη χαοτική εντύπωση που δίνει η εξ αποστάσεως θεώρηση της ατελεύτητης διεθνούς βιβλιογραφίας, παρέχοντάς του και τον μίτο της Αριάδνης για να πορευτεί μέσα από τους δοξογραφικούς λαβυρίνθους. Γιατί και στη δική μας disciplina, με όλες τις παροδικές μόδες, έχει επέλθει ασφαλώς συμφωνία για τα βασικά. Δεν είναι η φιλολογία, κλασική ή συγκριτική, βασίλειο της αυθαίρετης ερμηνευτικής υποκειμενικότητας.

Ως προς τα κρίσιμα προβλήματα της Λ.Π., στο παλαιότερο εγχειρίδιο:

1. υποτονιζόταν το *ιδεολογικό βάρος* της αρχαίας Λ.Π. προς όφελος του *συγκινησιακού φορτίου*, που της αποδιδόταν αφειδώς και αποκλειστικώς (ως υποκειμενικής έκφρασης του ανθρώπου)·
2. γινόταν, δηλαδή, λόγος για μετατόπιση της Λ.Π. (πάλι εξ αδιαιρέτου και αδιαφοροποίητα) από τον μύθο προς τον προσωπικό βιωματικό λόγο: μια μετατόπιση πίσω από την οποία έβλεπαν οι συγγραφείς του βιβλίου την αποτίναξη εκ μέρους των αρχαϊκών ποιητών των δεσμών της συλλογικής συνείδησης (την οποία εξέφραζε ο παλαιότερος μύθος) και την επιβεβαίωση της «ατομικότητας» του λυρικού ποιητή — την απελευθέρωσή τους δηλαδή, και την προσωπική τους ολοκλήρωση.

«Η αρχαία ελληνική Λ.Π. γεννήθηκε από την ανάγκη του ατόμου, που αναπτυσσόταν σε ελεύθερο πολίτη, να εκφράσει μέσα στην τέχνη τα *προσωπικά συναισθήματά του*»¹.

1. Σταχυολογώ τις σχετικές διατυπώσεις τους:

«Την ανάγκη αυτή δεν μπορούσε να ικανοποιήσει η επική ποίηση, που προηγήθηκε, καθώς μιλούσε κυρίως για *κατορθώματα ηρώων στο μακρινό παρελθόν* και δεν αναφερόταν στο *εγώ, στο εδώ και στο τώρα* της ζωής των ανθρώπων».

«Μέσα στη νέα (= ιστορική) κατάσταση το άτομο ελεύθερο θέλησε να εκφράσει την *προσωπικότητά του και τις συγκινήσεις του με την τέχνη*».

«Την πνευματική ελευθερία η Λ.Π. την υπηρέτησε με το να απομακρύνεται ολοένα από τον μύθο και με το να προβάλλει έντονα τα *προσωπικά βιώματα*».

3. Το λογικώς επόμενο βήμα, ύστερα από τα δύο προηγούμενα, ήταν να θεωρηθεί η Λ.Π. φαινόμενο, συν τοις άλλοις, «*αισθητικής*» κατηγορίας.

«Στην αρχαία κοινωνία η Λ.Π. έπαιζε σπουδαίο ρόλο όχι μόνον ως μέσο ψυχαγωγίας αλλά και *αισθητικής* καλλιέργειας».

Δεν θα επιμείνω στο σημείο αυτό, γιατί είναι γνωστό ποια παραμόρφωση υπέστη το είδωλο της αρχαιότητας όλης από την παρεξήγηση της εποχής του Goethe περί των αρχαίων Ελλήνων ως του κατεξοχήν «*καλλιτεχνικού* λαού». Και έχει στο μεταξύ διορθωθεί χάρη στον άπειρο μόχθο των μετέπειτα ιστορικών.

4. Τέλος, αποφθεγγόταν μάλλον σιβυλλικά, χωρίς και να εξηγεί με κάποιο διαφωτιστικό σχόλιο πάνω στα ανθολογούμενα ποιήματα ή με συγκεκριμένα παραδείγματα, το παλαιότερο εγχειρίδιο πώς μέσω της Λ.Π. περνούμε από το έπος στο δράμα και στην επιστημονική πεζογραφία:

«ως είδος λόγου η Λ.Π. αποτέλεσε το απαραίτητο πέρασμα από την αφήγηση του έπους τόσο προς το αττικό δράμα όσο και προς την επιστημονική πεζογραφία».

Συνοπτικά: με όσα αποσιωπούνταν και με όσα δηλώνονταν, προβαλλόταν μια εικόνα της αρχαίας λυρικής ποίησης που φαινόταν να έχει να κάνει με την προσωπική συγκίνηση (και όχι με τον στοχασμό) του ποιητή και με το ιδιωτικό συναίσθημα του ατόμου, το οποίο (άτομο) ήρθε η Λ.Π. να απελευθερώσει από τα δεσμά του συντηρητικού (από την άποψη αυτή) έπους, καταπώς υπαγόρευε η νέα ιστορική πραγματικότητα της αρχαϊκής εποχής. Στο σημείο αυτό η αρχαία Λ.Π. άρχιζε ήδη να μοιάζει επικίνδυνα με την ταυτώνυμη συνέχειά της στην Ευρώπη των νεότερων χρόνων, οπότε η σύγχυση των δύο αυτών μορφών λυρισμού —τόσο από ιδεολογική όσο και από κατασκευαστική άποψη— καταντούσε αναπόφευκτη. Από τη διαιώνιση αυτής της σύγχυσης υποφέρει, κατά τη γνώμη μου, και η σχολική (και όχι μόνον) διδασκαλία της αρχαίας Λ.Π., και από αυτήν ακριβώς έπρεπε να προσπαθήσει πάση θυσία να μας βγάλει το νέο σχολικό εγχειρίδιο.

Το νέο βιβλίο Λυρικής Ποίησης

I. Εισαγωγή, Σημειώματα, Ερωτήσεις. Οι πολλαπλές μεταφράσεις.

H «φιλολογική ανάγνωση»

Εισαγωγή. Ξεκινά από ένα περίγραμμα εξωτερικής πληροφορίας (λιτής

και απέριπτης), που με την κίνηση της σπείρας κατευθύνεται προς το επίκεντρο του ενδιαφέροντος της δουλειάς μας, που είναι τα ίδια τα συγκεκριμένα ποιήματα των συγκεκριμένων ποιητών. Στόχος είναι να έρθουν σε επικοινωνία οι «πληροφορίες» με τα ανθολογούμενα κείμενα: η επικοινωνία, όμως, των διδακτικών υποκειμένων με το ολοκληρωμένο διδακτικό αντικείμενο έχει τώρα ληφθεί η πρόνοια να μη είναι εξ επαφής άμεση, οπότε θα καταντούσε απλώς «έτοιμη», προς αντιγραφή και αποστήθιση. Αντίθετα, για να μη χάσει η σχολική προσέγγιση το διδασκαλικό ενδιαφέρον της, δίνεται τώρα η ευκαιρία στον διδάσκοντα και στον διδασκόμενο να διανύσουν μαζί μια απόσταση ως την εύρεση του ορατού διδακτικού ζητουμένου. Στοιχειοθετούνται έτσι οι εσωτερικοί όροι για τη διατύπωση ερωτημάτων και οι προϋποθέσεις για την απάντησή τους, με ελαχιστοποίηση της ανάγκης να αναζητηθούν πρόσθετες «πληροφορίες» από άλλες πηγές. Μια τέτοια συγγραφική στρατηγική υπαγόρευσε και τον κατάλληλο τρόπο γραφής, διά του οποίου τα προβλήματα (ούτε λίγα ούτε ευκαταφρόνητα) αντιμετωπίστηκαν από τη συγγραφική ομάδα με τρόπο που ταυτοχρόνως εξασφάλιζε και του γλωσσικού κώδικα την ανανέωση. Από την άποψη αυτή, γράφοντας και ξαναγράφοντας, επιχειρήσαμε τουλάχιστον η Εισαγωγή να προσφέρεται, σχεδόν παράγραφο την παράγραφο, για σχολική αξιοποίηση. Η τελική γραφή είναι επιγραμματική αλλά όχι αποφθεγματική, ενσωματώνοντας στην αφηρημένη φράση ένα μέτρο απαραίτητων εξηγήσεων και συγκεκριμένων παραδειγμάτων².

Σημειώματα προλογικά κατά ποιητή. Χαρακτηρίζονται από επιμονή στα γραμματολογικά δεδομένα. Σε υπότιτλο δηλώνεται το ποιητικό είδος (ή τα είδη) που καλλιέργησε ο ποιητής· δίνονται στοιχεία βίου, τόπος, χρόνος του ποιητή· θεματική και γλωσσική συγκρότηση του έργου· έπονται άλλα χαρακτηριστικά του.

Σημειώματα επιλογικά κατά ποιητή:

- (α) Μένουν στα καίρια (πλην των γραμματολογικών) χαρακτηριστικά κάθε ποιητή και σε όσα μπορούν να διαπιστωθούν ή να επιβεβαιωθούν στα ανθολογούμενα κείμενα. Αποφεύγονται αξιολογικές υπερβολές: αυτής της

2. Αντίθετα, η προηγούμενη Εισαγωγή, κλεισμένη στον γραμματολογικό χαρακτήρα της, ήταν αυτονομημένη από την παρουσίαση των καθέκαστα ποιητών και των ποιημάτων τους, και από τα ερωτήματα που διατυπώνονταν επ' αυτών, με αποτέλεσμα να μη διαφέρει από εξωτερική και εγκυκλοπαιδική γνώση, και μόνος τρόπος εκμάθής της να μένει η αποστήθιση των δεδομένων ως παγιωμένων μια για πάντα γραμματολογικών γεγονότων.

κατηγορίας χαρακτηρισμοί, αν είναι να προκύψουν, ας είναι αποτέλεσμα της ενδοσχολικής ανάλυσης. Αντίθετα, η συγκριτική ή απόλυτη κρίση της αρχαιότητας για έναν ποιητή, ως γραμματολογική πληροφορία, ενδιαφέρει και δίνεται.

- (β) Με οικονομικές διατυπώσεις επιδιώκεται να έρθει στην επιφάνεια η ιδεολογική (και κατά συνέπεια και η παιδευτική) αξία καθενός αποσπάσματος. Δεν πρόκειται για τον κλασικό φιλολογικό υπομνηματισμό (ως άμεση προέκταση της κριτικής αποκατάστασης του κειμένου: βλέπε το παλαιότερο έργο του Αρ. Σκιαδά [1981] και το πρόσφατο σχετικά και πολύτιμο ερμηνευτικό βιβλίο του Ν. Κονομή για τον χορικό λυρισμό του Αλκμάνα και του Στησίχορου [1991]). Στον Αρχίλοχο, λ.χ., σημειώνεται: «Το απ. 3 βάλλει εναντίον του δόγματος περί "ενότητας των αρετών στο ίδιο πρόσωπο, στο πρόσωπο του ήρωα", που χαρακτήριζε το ομηρικό έπος». Άλλες φορές, όμως, συντάσσεται ένα μικροδοκίμιο· πρβ. το ανεπτυγμένο σχόλιο πάνω στην έννοια της επικής και της ομηρικής *τλημοσύνης*, η οποία απαντά στον πυρήνα του λυρικού αποσπάσματος 7 (το οποίο πρέπει να διαβαστεί μαζί με το απ. 6). Το πεδίο ανοίγει έτσι στον δάσκαλο, για να προχωρήσει, εφόσον το επιθυμεί, στην ανάπτυξη του ιδεολογήματος αυτού, με επίκληση και όσων επιπλέον αναφορών κρίνει αυτός σκόπιμες στο ομηρικό έπος, χώρο οικείο από τις προηγούμενες τάξεις στον μαθητή.

Όλα τα σχόλια έχουν τον ίδιο χαρακτήρα: δεν εισάγουν τον μαθητή στην κριτική του κειμένου ή στην ερμηνευτική περιπέτεια της φιλολογικής επιστήμης, προσπαθούν όμως να τον μυήσουν στη φιλολογική τέχνη, μια τέχνη ανάγνωσης, που μας επιτρέπει με λίγη εξωτερική βοήθεια να βρίσκουμε νόημα (ή να δίνουμε νόημα) στα πολύτιμα μικροσκοπικά σπαράγματα της αρχαίας Λ.Π.

Όλα, εξάλλου, τα σχόλια έχουν και μια άλλη αποστολή: να ανοίξουν τη δίοδο προς την «επιστημονική βιβλιογραφία», όπου θα βρει ο διδάσκων τη συνέχεια του συλλογισμού και την πλήρη τεκμηρίωση του σπερματικού λόγου των σχολίων αυτών. Γιατί δεν θα κομίσω γλαύκας, αν ισχυριστώ ότι για την αναβάθμιση της φιλολογικής δουλειάς του σχολείου δεν επαρκεί ούτε το είδος των παρασχολικών βοηθημάτων που κυκλοφορεί ούτε το είδος των πληροφοριών, που τουλάχιστον οι παλαιότεροί μας δάσκαλοι μας έστελναν να ερανιστούμε «για τον ποιητή και το έργο του» από τις συνήθεις εγκυκλοπαίδειες. Είναι πραγματικό σκάνδαλο (εκτός της αμετάφραστης) να υπάρχει διαθέσιμη και μια πλούσια ξένη βιβλιογραφία σε καλές, ως επί το πλείστον, μεταφράσεις στη γλώσσα μας, η οποία εις μάτην περιμένει την αξιοποίησή της στο σχολικό μάθημα³.

3. Είναι πλέον αποδεδειγμένο ότι δεν αρκεί βέβαια να συστήνουμε τη βιβλιογραφία στα (πα-νεπιστημιακά μας) μαθήματα ή δημοσιεύματα, για να πειστεί ο διδάσκων στο σχολείο να κά-

Ερωτήσεις επιλογικές, κατά κεφάλαιο και κατά ποιητή. Διατυπώνονται ερωτήσεις που μπορούν να προκύψουν από τη μελέτη των ανθολογούμενων κειμένων, όταν, με απλή «φιλολογική ανάγνωση», προσπαθούμε να συντάξουμε τα νοηματικά τους μερίδια. Για να τα «διαβάσουμε» σωστά, στηρίζομαστε αποκλειστικά στα ενδοκειμενικά δεδομένα και αξιοποιούμε προσεκτικά τις συντακτικές (και με τη γραμματική και με τη συγγραφική έννοια του όρου) επιλογές του ποιητή. Να σημειώσω ότι στην αφιλόδοξη αλλά αποτελεσματική αυτή τεχνική⁴ ασκώ από χρόνια συστηματικά τους φοιτητές μου. Τα εξαγόμενα της φιλολογικής ανάγνωσης πρέπει, ακόμη, να καταλήγουν σε μια αξιόπιστη περίληψη και στην εξαγωγή τίτλου για το ποιητικό απόσπασμα — οι περιλήψεις και οι τίτλοι δεν προδίδονται στο νέο σχολικό εγχειρίδιο, γιατί κρίνουμε ότι αποτελούν πολύτιμη μορφή ενδοσχολικής άσκησης. Μόνον γι' αυτό τον λόγο αποφεύγουμε την τιτλοφόρηση των αποσπασμάτων, αντίθετα με τη συνήθη πρακτική άλλων ανθολόγων, στους οποίους συγκαταλέγονται και οι συντάκτες του παλαιότερου σχολικού βιβλίου.

Η πράξη δείχνει ότι, τις περισσότερες φορές και σίγουρα για σχολικούς σκοπούς, αρκεί η φιλολογική ανάγνωση, ως συλλογικό αγώνισμα μέσα στην τάξη. Διαφορετικά στο πανεπιστημιακό μάθημα: εκεί, εφόσον απαιτηθεί πρόσθετη στήριξη σε εξωκειμενικά στοιχεία (ιστορικά, θρησκευολογικά, αρχαιολογικά), ενθαρρύνεται μια *ερμηνευτικού τύπου* σύνθεση των ενδοκειμενικών δεδομένων της φιλολογικής ανάγνωσης με τα εξωκειμενικά αυτά στοιχεία. Πρόκειται για μια διαδικασία φιλοδοξότερη και πολυπλοκότερη, γιατί προχωρεί σε σύνθετες κατασκευές, με χρήση της υπόθεσης και της τεκμηρίωσής της είτε σε άλλα κειμενικά τεκμήρια είτε σε άλλες υποθέσεις και προτάσεις. Η διαδικασία αυτή, χρονοβόρα και λεπτή, που δεν προσφέρεται για τον περιορισμένο σχολικό χρόνο και για το μέσο μαθητικό επίπεδο, είναι,

νει χρήση της. Πρέπει μέσα στο πανεπιστήμιο (και, στο μέτρο που της αναλογεί, και στη μέση εκπαίδευση) να ετοιμάσει ο δάσκαλος την οδό προς τη βιβλιογραφία, επεξηγώντας για χάρη του αμύητου ακροατηρίου του τα ευρήματα μιας έρευνας εξαιρετικά σοφιστευμένης, όπως είναι αυτή της σύγχρονης κλασικής φιλολογίας: διασαφώντας έννοιες-κλειδιά και αναλύοντας στρατηγικά χωρία ενός δοκιμίου ή ενός βιβλίου.

4. Την παρουσίασα σε συνέδριο του Παιδαγωγικού Τμήματος του Α.Π.Θ.: έχει δημοσιευτεί στα *Χρονικά του Πειραματικού Σχολείου* του Α.Π.Θ., και ανατυπώθηκε στο περιοδικό *Φιλολογος*, με τον τίτλο, *Εγρήγορση και Συναίνεση*, και σε ένα συλλογικό τόμο που εξέδωσε η συντακτική επιτροπή του ίδιου περιοδικού.

πάντως, η μόνη που αξίζει να φέρει το τόσο βαρύτιμο (αλλά και παρεξηγημένο ως τάχα συνώνυμο της πιο υποκειμενικής αυθαιρεσίας) όνομα της *φιλολογικής ερμηνείας*.

Η γνήσια *διαθεματική* προσέγγιση, την οποία προωθεί εσχάτως το Παιδαγωγικό Ινστιτούτο, θα μπορούσε να βρει πεδίο εφαρμογής και στη Λ.Π. Η άσκηση, όμως, η οποία *ως διαθεματική* προστέθηκε στην εξεταστέα και διδακτέα ύλη του νέου εγχειριδίου Λ.Π., είναι ένας απλός συγκριτικός συνδυασμός δύο τριών ποιητικών αποσπασμάτων. Φυσικά, νόημα έχει μια συγκριτική ερώτηση, εφόσον καθορίζει *ως προς τι* προτείνεται να συγκριθούν τα εν λόγω αποσπάσματα⁵.

Καινοτομία του βιβλίου αποτελεί και η προσφορά *δύο ή τριών* κάποτε *μεταφράσεων για καθένα απόσπασμα*. Οι μεταφράσεις αυτές δεν αποτελούν άθροισμα από καλά και κακά δείγματα μεταφράσεων· όπως, μάλιστα, ρητά τονίζεται στην Εισαγωγή, καμία από τις προσφερόμενες μεταφράσεις (συμπεριλαμβανομένων φυσικά και εκείνων του υποφαινομένου) δεν θεωρείται πρότυπη ή έστω εύστοχη σε όλα της τα σημεία. Όλες ανεξαιρέτως προσφέρονται *ως κείμενα εργασίας για άσκηση στην αρχαιομάθεια*, ως πεδίο όπου καθηγητής και μαθητές θα εφαρμόσουν τις γνώσεις τους (λεξιλογικές και γραμματικο-συντακτικές), για να τεκμηριώσουν σημείο προς σημείο τη συμφωνία ή τη διαφωνία τους. Η μεταφραστική αισθητική ουδόλως ενδιαφέρει.

Από τα κυριότερα μελήματα της Εισαγωγής ήταν να διαφοροποιηθούν οι ποιητές και να εξατομικευτούν με τρόπο που να καθιστά απαρανάγνωστο τον ειδικό εκάστου χαρακτήρα. Το εγχείρημα δεν είναι καταδικασμένο, παρά τις δυσκολίες λόγω οριακής σχεδόν σε μερικές περιπτώσεις έλλειψης σε πρωτογενές υλικό· και τούτο όχι μόνον γιατί έχει προηγηθεί εξαντλητική μελέτη των αποσπασμάτων αυτών από τις προηγούμενες γενιές φιλόλογων, αλλά για τον ουσιαστικό λόγο, που διέγινωσε ο διεισδυτικότερος ίσως και σφραγισμένος φιλόλογος του εικοστού αιώνα, ο Hermann Fränkel:

Γενικά έχουμε πρόσβαση σε μικρά έως μικροσκοπικά αποσπάσματα λυρικής ποίησης. Το εγχείρημα της μελέτης τους θα ήταν καταδικασμένο, αν οι πρώιμοι αυτοί ποιητές δεν συνέβαινε να έχουν συνθέσει με τέτοια προσήλωση στη λεπτομέρεια, ώστε και τα ελάχιστα ακόμη απομεινάρια τους να φέρουν μια αναγνωρίσι-

5. Και εδώ είναι ευδιάκριτη η απόσταση από το προηγούμενο εγχειρίδιο Λ.Π., το οποίο, και όταν διατύπωνε συνδυαστική ερώτηση, άφηνε απροσδιόριστο το θεματικό πάντα κριτήριο της σύγκρισης.

μη σφραγίδα. Ούτε ένας στίχος δεν είναι άσχετος ή χωρίς χαρκτηρήρα, και, κατά συνέπεια, μπορείς να συναγάγεις τα ουσιώδη και από το μικροσκοπικότερο σπάραγμα.

Η πραγμάτευση των ποιητών στο δικό μας βιβλίο γίνεται σε ξεχωριστό για τον καθένα κεφάλαιο· σε υπότιτλο κάτω από το όνομα του ποιητή δηλώνεται το είδος ή τα είδη ποιήσεως που καλλιέργησε. Ακόμη διδακτικότερα θα μπορούσε να συμπυκνωθεί η προσωπική εκάστου συμβολή στη συνολική περιπέτεια της Λ.Π. με χρήση κάτω από το όνομα εύγλωπτων υπότιτλων. Έτσι, λ.χ., θα μπορούσε να δηλωθεί επιγραμματικά ότι: στον Αρχίλοχο οφείλεται η πρώτη από μια σειρά λυρικών ανατροπών των αξιών του ηρωικού έπους· στον Σόλωνα, η ιδεολογική θεμελίωση της αττικής τραγωδίας· στον Σιμωνίδη, η συγκλονιστικότερη προ της τραγωδίας μελέτη του τραγικού βάθους κ.ο.κ. Και αυτοί οι υπότιτλοι, ένα δείγμα συνθετικής κρίσης για τον κάθε ποιητή, θα μπορούσαν να αποτελέσουν κατευθυντήρια προκαταβολή για μια συζήτηση μέσα στην τάξη, κατά την οποία θα λαμβάνονταν υπόψη όλες οι παράμετροι του (ανθολογούμενου τουλάχιστον) ποιητικού του έργου.

II. Οι εποχές του αρχαϊκού λυρισμού

Το ίδιο καθαρά διακρίνονται, νομίζω, στο νέο εγχειρίδιο και οι εποχές του λυρισμού, διότι δεν αποτελεί μυστικό ότι η Λ.Π. μοιράζεται σε δύο ίσες περιόδους, ακριβώς στη μέση των δύο αιώνων που διήρκεσε η άνοδος και η κυριαρχία της από το 650 ως το 450 π.Χ. Έχει σημασία να φανεί ότι τα δύο μισά δεν μοιάζουν μεταξύ τους, όσο κι αν, στις μετρικές φόρμες και στις πάσης φύσεως ποιητικές συμβάσεις των ειδών και υποειδών της Λ.Π., συνεχίζεται μια πορεία που άρχισε από την αρχή του πρώτου ημίσεος. Συγκεκριμένα: στο πρώτο μισό κυριαρχεί η επιβλητική μορφή του αρχηγέτη Αρχίλοχου, που η αρχαιότητα όχι χωρίς λόγο επαινούσε ως ισάξιο του Ομήρου, ο οποίος σε ποιήματα ρηξικέλευθα προσέβαλε τα βασικά δόγματα του ηρωικού έπους:

- το δόγμα περί ενότητας των αρετών στο ίδιο πρόσωπο [στην επική καλοκαγαθία των ηγεμόνων του αρχαϊκού στρατοπέδου να αντιπαράβρεις τον δικό του στρατηγό στο: *ον φιλέω μέγαν στρατηγόν ουδέ διαπεπλιγμένον*].
- το επικό δόγμα περί απόλυτης αξιολογικής προτεραιότητας του κλέους έναντι πάσης άλλης αξίας, συμπεριλαμβανομένης και της ανθρώπινης ζωής [στα *κλέα ανδρών*, που μετρούσαν πάνω απ' όλα στην Ιλιάδα, αντίβαλε το αρχιλόγειο *ού τις αιδόιος μετ' αστών ουδέ περίφημος θανών*].

- Θέλησε, ακόμη, να αντικαταστήσει τη ρομαντική ιπποτικότητα του αρχαϊκού έπους με τον απροσχημάτιστο ρεαλισμό της αρχαϊκής λύρας, η οποία επιχειρεί να καθηλώσει με τρόπο οριστικό και αμετάκλητο ό,τι φεύγει εν ριπή οφθαλμού· η αγωνία της ήταν να δώσει οριστικότερο νόημα στην «εφήμερη» φύση του ανθρώπου — ιδού η αυγή ενός νέου ανθρωπισμού, που έστρεφε τη ράχη προς το έπος. Στο τέλος περίπου της εποχής αυτής σημειώνεται μια δεύτερη λυρική ανατροπή, που συνδέεται με το όνομα της Σαπφώς, η οποία στο (αναπάντεχο;) ποίημά της *οι μεν ιππήων στρότον οι δε πέσδων*, από άλλη τώρα δίοδο, μέσα από τη σαρωτική εμπνοή του έρωτα, σχετικοποίησε τις ακλόνητες βεβαιότητες του επικού ανθρωπολογικού μοντέλου και όρισε μέτρο πάντων τον άνθρωπο — προλαμβάνοντας στην ουσία τη γνωστή σοφιστική απόφαση.

Αντίθετα στη δεύτερη, την ώριμη, εποχή του λυρισμού, οι ποιητές ανταλλάσσουν τις δυναστικές αυλές του Ομήρου με τις τυραννικές αυλές της ώριμης τυραννίδας, και γράφουν ποίηση «αυλική»: ο Ίβυκος δημιουργεί ένα εντυπωσιακό ποιητικό μπαρόκ· ο Ανακρέων κρατεί μια στάση τέτοιας ειρωνικής απόστασης από τα πράγματα, που θα είχε δίχως άλλο κάμει θηρίο τον άμεσο και θερμό Αρχίλοχο· ο Σιμωνίδης (πάλι μέσα σε τέτοιες αυλές...) ανακαλύπτει τα βάθη της τραγικότητας της ανθρώπινης κατάστασης· ενώ ο Πίνδαρος επιχειρεί, στο πλαίσιο της κερδώας τέχνης του, να επιλύσει εκ νέου κάθε φορά για τον καθένα χορηγό-ξένο του εξαρχής το αιώνιο πρόβλημα: πώς μπορεί το στιγμιαίο (η απειροελάχιστη λάμψη, η *διόσδοτος αίγλη* που επιστέφει τον πρωταθλητή στην κορυφαία στιγμή της ανθρώπινης υπέρβασής του) να γίνει φως μόνιμο και ανέσπερο, ικανό να φωτίζει εφεξής τον δρόμο του πρόσκαιρου ανθρώπου με μια ανταύγεια της μακαριότητας των αιώνιων θεών. Στην προσπάθειά του αυτή δεν διαστάζει να επιλέξει για να εξυμνήσει το πιο βαρύτιμο [*επικής καταγωγής*] *κλέος*, που, όπως λέει, εναποτέθηκε στη *νέα χαίτα* ενός άγουρου νέου από τον Ορχομενό. Το διαπιστώνουμε εύκολα, αρκεί να διαβάσουμε προσεκτικά τους ακροτελεύτιους στίχους του 14ου Ολυμπιονίκου. Σ' αυτή τη συνθετική και συμβιβαστική λύση έφτασε, διαγράφοντας έναν πλήρη κύκλο, η εποχή της ευθείας αμφισβήτησης του Ομήρου, του μοναδικού ποιητή, με τον οποίο δεν έπαψε να αντιμετωπίζεται (όπως έλεγε ο Ι.Θ. Κακριδής) στους αιώνες η ελληνική ποίηση.

Η ανάγκη, λοιπόν, να αποκαλυφθεί ο πλήρης κύκλος που διέγραψε η Α.Π., με αφετηρία και κατάληξη τον Όμηρο, υπαγόρευσε τη σύνταξη ενός συνθετικού μικροδοκιμίου και την ένταξή του στην Εισαγωγή του σχολικού εγχειριδίου.

ου· πρόκειται για μια ιχνηλασία μέσα από τα ποιητικά σπαράγματα⁶. Να τονιστεί και πάλι ότι δεν πρόκειται για σχεδίασμα κυρίως γραμματολογικό, αλλά για ανασκαφή στην ιδεολογική θεμελίωση της Λ.Π., για το είδος της διερεύνησης στο οποίο επιδίδονται από παλιά οι κλασικοί φιλόλογοι (σε τέτοιες μελέτες που έγιναν, για τον Πίνδαρο λ.χ., ήδη μέσα στον 19ο αιώνα, ο David Young έδωσε το πετυχημένο όνομα «Weltanschauung-study»). Και μ' αυτή τη διατύπωση μεταβαίνω στα της ιδεολογίας της Λ.Π., όπως υποσχέθηκα από την αρχή.

III. Η ιδεολογία της Λ.Π.:

Η αρχαϊκή ιδεοληψία με τον «ακέραιο κόσμο» και η λειτουργία του Μύθου

Τίποτε δεν βρίσκω τόσο απωθητικό σε συζητήσεις για την αρχαία Λ.Π. όσο τη θεώρησή της ως ποίησης ελαφράς για πράγματα ελαφρά, για να παραλλάξουμε τον Καβάφη· ως ποίησης που γράφεται, με τη μια ή την άλλη ευκαιρία (Gelegenheitspoesie), για το κρασί, τον έρωτα, σε όλες τις παραλλαγές του, ή τη φύση — ως εάν αυτό να την έκαμε σώνει και καλά ποίηση της μιας χρήσης ή ως εάν θεματικές περιοχές σαν αυτές εξ ορισμού να μην επιδέχονται σοβαρότερο χειρισμό. Επίσης, ως ποίησης εσώτερης και άκρως υποκειμενικής⁷. Η προφανέστερη πηγή της τελευταίας αυτής σύγχυσης πρέπει να αναζητηθεί στον χαρακτήρα της νεότερης Λ.Π., η οποία, όπως έγραψε κάποτε ο Λίνος Πολίτης: «ζήτησε περισσότερο τις πιο απόκρυφες περιοχές της ψυχής να καλλιεργήσει, τις πιο εσώτερες, τις πιο προσωπικές». Και όπως συμπληρώνει και γενικεύει ο Χατζίνης:

«Η σύγχρονη ποίηση είναι το προνόμιο των ξέγνοιαστων και των αποτραβηγμένων από την ενεργό ζωή».

Κι όμως, η αρχαιοελληνική Λ.Π. έχει βαθιές τις ρίζες της σε κάθε λογής ειδικές, τυπικές και επανερχόμενες, περιστάσεις (πολιτικές και θρησκευτικές) της κοινωνικής ζωής, στην οποία ο ποιητής μετείχε με την πληρότητα και την αμεσό-

6. Για περισσότερες εξηγήσεις και συζήτηση επ' αυτού να παραπέμψω σε πρόσφατο βιβλίο μου για τη Λ.Π. (*Λυρική Ποίηση: Ο αρχαϊκός λυρισμός ως μουσική παιδεία*, Θεσσαλονίκη, εκδόσεις Βάνιας, 2000), που απευθύνεται κυρίως στους φοιτητές και στους φιλόλογους.

7. Υπό τους όρους αυτούς, λόγο για πλεόνασμα *συγκινησιακού φορτίου* στην αρχαϊκή ποίηση θα δίσταζα πολύ να κάνω, αν επρόκειτο τούτο να καταστεί κεντρικό μέρος ενός ορισμού της Λ.Π. Έντονη συγκίνηση μπορεί να προκαλεί όντως η Λ.Π.: δεν θα έλεγα όμως ότι λιγότερη συγκίνηση αποσπάει από την τραγωδία ή από το έπος. Άρα η συγκίνηση είναι άχρηστη κατά την αναζήτησή μας να ορίσουμε την *differentia specifica* της Λ.Π.

τητα του πολίτη, φαινόμενο αδιανόητο και για τον κατακερματισμένο σύγχρονο άνθρωπο και για τον περιθωριοποιημένο σήμερα ποιητή. Χαρακτηριστικός για την αμηχανία μας είναι ο διαξενκτικός τύπος ερωτημάτων που θέτουν νεότεροι φιλόλογοι: τι είναι κυρίως ο Αρχίλοχος: στρατιώτης ή θεράπων της ποίησης; Ή για τον Σόλωνα: «είναι περισσότερο πολίτης, στρατιώτης, νομοθέτης και λιγότερο ποιητής;», ερωτήματα που ξεκινούν από τη σημερινή αδυναμία να συνδυαστούν αρμονικά σ' έναν άνθρωπο όλες αυτές οι ιδιότητες μαζί και ισοβαρώς.

Ήταν άλλωστε από την εφαρμογή της ποίησης αυτής σε ποικίλους τομείς και σε διαφορετικά φαινόμενα της δημόσιας και της ιδιωτικής⁸ ζωής που προέκυψαν στην αρχαιότητα, ως θραύσματα του γένους ΛΥΡΙΚΗ ΠΟΙΗΣΗ, τα γνωστά είδη και υποείδη της παραδοσιακής αυτής τέχνης. Ότι όμως η Λ.Π., ως ποίηση, δεν υπήρξε λιγότερο στενά δεμένη με τα κοινά απ' ό,τι τα άλλα δύο γένη, το δράμα και το έπος, το αποδειχνει το γεγονός ότι η θέση της στην εκπαίδευση των νέων στην αρχαιότητα δεν ήταν καθόλου μικρότερη από εκείνων. Όσο για την παρανόηση ότι δήθεν η ποίηση στην αρχαιότητα ήταν βίωμα αισθητικής τάξεως μίλησα ήδη ευτυχώς για την ίδια, οι αρχαϊκοί και κλασικοί χρόνοι αγνοούσαν την κατηγορία του «αισθητικού» ή το νεότερο κίνημα του «αισθητισμού». Ήδη όμως, αρχής γενομένης από τον 4ο προχριστιανικό αιώνα, είχε αρχίσει να μεταβάλλεται το κοινωνικό τοπίο, και, στην παραγωγικότερη φάση της ρωμαϊκής γραμματείας, δηλώνει με αποστροφή ο Κικέρων (ένας πολυγραφότατος συγγραφέας, ο οποίος, ως γνωστόν, και έγραψε ποίηση και μετέφρασε Έλληνες ποιητές!): και δεύτερη ζωή να του δινόταν, πάλι χρόνο να διαβάσει λυρικούς ποιητές δεν θα διέθετε...

Την ίδια, αν όχι και μεγαλύτερη, σημασία με την κοινωνική έδραση της αρχαϊκής ποίησης έχει και ο αρχαϊκός ΜΥΘΟΣ, το είδωλο της κοινωνίας και του σύμπαντος, από το οποίο τροφοδοτείται θεματικά και ιδεολογικά η ποίηση αυτή. Γιατί ο γεωμετρικός τόπος της Λ.Π. είναι μια *ακέραιη και ολοκληρωμένη σφαίρα*, όπου θείο και ανθρώπινο, φύση και κόσμος, συναποτελούν μια ευτυχή ενότητα. Στο «ουτοπικό» πλέον και χαμένο ανεπιστρεπτί πλάσμα ενός τέτοιου σύμπαντος, μικρόκοσμος και μέγαςκοσμος συλλαμβάνονταν όχι απλώς με κοινά δομικά χαρακτηριστικά, αλλά ως μια αρμονία των συνεστώτων και των διεστώτων, ως ένας κόσμος πραγματικής κοινωνίας των πάντων (όπως τον συνέλαβε ο Ηράκλειτος). Στον κόσμο αυτό αντιστοιχεί το *συμμετοχικό βίωμα* του ανθρώπου μέσα στην κοινωνία (που προαναφέραμε) — ενός ανθρώπου που, όπως και την κοινωνία του, πρέπει να τον φανταστούμε χωρίς

8. Στην ιδιωτική περιοχή εγγράφεται προπάντων το σύνθετο φαινόμενο που συνιστούσε το αρχαίο συμπόσιο, το οποίο, όπως πιστοποιεί η πλούσια σχετική βιβλιογραφία, έκαμε για τη δημιουργία της ποίησης αυτής περισσότερα ίσως απ' όσα οποιαδήποτε άλλη πηγή ποίησης.

μέσα κι έξω· χωρίς εξειδικευμένα και εξατομικευμένα χαρακτηριστικά· χωρίς κέντρο και περιφέρεια ή περιθώριο κ.ο.κ.· ποίηση και ζωή εδώ δεν συνιστούν τη γνωστή μας διπολική αντίθεση...

Αυτός είναι ο κόσμος του Μύθου, τον οποίο το προηγούμενο σχολικό βιβλίο θεωρούσε απαρχαιωμένο στα μέσα του 7ου προχριστιανικού αιώνα και περίπου αντιδραστικό. (Θα χρειαζόταν να επανέλθει κανείς πολύ αναλυτικότερα σ' αυτό τον ισχυρισμό. Αρκούμαι εδώ να σημειώσω ότι η σχετική βιβλιογραφία, από τον Χρήστο Καρούζο και τον Nestle ως τον Kirk και τον Léni-Strauss, έχει φέρει στην επιφάνεια εκπληκτικές όψεις του μύθου ως *εργαλείου της ανθρωπίνης σκέψης*.) Σε αντιδιαστολή, ο μοντέρνος κόσμος (για τον οποίο γράφει ο σύγχρονος, ολοένα και πιο περιθωριοποιημένος στις δυτικές πάντα κοινωνίες, λυρικός ή άλλος ποιητής) είναι ένας κόσμος θρυμματισμένος και κατακεραματισμένος· ένας κόσμος της εξειδίκευσης και των ακραίων και αδιαμεσολάβητων διακρίσεων, και ο γεωμετρικός τόπος της ποίησής του⁹ είναι η *διαρκής νοσταλγία επιστροφής στον χαμένο παράδεισο*, εκεί όπου όλα — στην προαιώνια εκείνη μακαριστή ζωή — ήσαν ολάκαιρα, ακέραια, λουσμένα στο φως μιας υπερουράνιας εν ανθρώποις ευδοκίας. Σε μια τέτοια θεώρηση ο ΜΥΘΟΣ είναι ένας προνομιακός χώρος, όπου ο αρχαϊκός άνθρωπος θέτει και «λύνει» τα πάσης φύσεως προβλήματά του, πριν από την έλευση του «λόγου», πριν από την πλήρη ανάπτυξη του «λόγου», της θεωρητικής φιλοσοφικής σκέψης και του ακόμη πιο αφηρημένου ρυθμιστικού της συστήματος που ήταν η αριστοτελική συλλογιστική. Υπό την έννοια αυτή ο μύθος δεν μπορεί να θεωρηθεί τροχοπέδη στην ανάπτυξη του ανθρώπου, αλλά ο απαραίτητος προθάλαμος για τη μετάβαση του ανθρώπου «από του μύθου εις τον λόγον», κατά την εύστοχη διατύπωση του E. Nestle.

Από την άποψη αυτή, και η αρχαϊκή ποίηση εντασσόταν ομαλά στην αδιαίρετη αρχαϊκή ενότητα λόγου και πράξης, στο εσωτερικό της οποίας το πέρασμα από το ένα μέρος στο άλλο θεωρούνταν φυσική διεξοδος των πραγμάτων: αν επρόκειτο να ισχύσει ο λόγος, έπρεπε να μεταφραστεί σε πράξη· αν επρόκειτο να είναι επαρκής η πράξη, έπρεπε να θεμελιώνεται στο κρηπίδωμα του λόγου, του λόγου ως συνάμα λεκτικής και λογικής φύσεως διεργασίας. Ιδού η καταγωγή του περίφημου ιδεολογήματος της κλασικής εποχής περί αδιάσπαστης ενότητας λόγου και πράξης. Όχι ότι αυτά δεν άρχισαν νωρίς να αμφισβητούνται: η αρχαϊκή εποχή είναι εποχή ανακατατάξεων (συχνά βίαιων!)· ό λ α τίθενται τώρα επί τάπητος· προτού ωστόσο αποσυντεθεί το είδωλο της ενότητας, για το οποίο μιλούμε, και τελικά χαθεί από τη συνείδηση, κλυδωνίστηκε στο σεισμογε-

9. Όπως λένε οι γνώστες: βλέπε το θαυμάσιο βιβλίο του Διονύση Καψάλη *Τα μέτρα και τα σταθμά: Δοκίμια για τη λυρική ποίηση*, Άγρα, Αθήνα 1998.

νές πνευματικό υπέδαφος της ελληνικής κοινωνίας επί μακρόν και ενέπνευσε υψηλή ποίηση προτού εκπνεύσει. Πλάι στο νέο εκφράζεται ακόμη το παλιό· πλάι στο παλιό αγωνίζεται να πάρει σχήμα το νέο και αντίπαλο. Και ο μύθος, είτε τον υιοθετούν κάποιοι λυρικοί ποιητές είτε όχι (κρυναγιά και η απουσία, ως επιλογή!), επηρεάζει ολόκληρο το μαγνητικό πεδίο του αρχαϊκού λυρισμού.

Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι η λυρική κέρδισε με το σπαθί της τα σκήπτρα από την επική, ηρωική ή διδακτική ποίηση. Ως το κατεξοχήν ποιητικό γένος της αρχαϊκής εποχής, η Λ.Π. στάθηκε προπάντων ποίηση ιδεολογική, με την κυριολεκτική πάντα σημασία του όρου:

Ποτέ στην ευρωπαϊκή ιστορία — έγραψε ο Bruno Snell — δεν υπήρξε εποχή με τόσο θεμελιωδώς νέες ιδέες, σαν την εποχή του πρώιμου ελληνικού λυρισμού: νέες οικονομικές δυνατότητες, (...) αποικιακή εξάπλωση σε μεγάλες περιοχές της Μεσογείου (...)· άρχισαν να χαλαρώνουν τις παραδοσιακές μορφές της κοινωνίας, τη φυλή και τη φράτρη, απελευθέρωσαν όμως ταυτόχρονα νέες πνευματικές δυνάμεις (...) *Τον δρόμο τον έδειξαν αποφασιστικά οι ποιητές.*

Έγινε, νομίζω, φανερό ότι έτσι αντικρισμένη η αρχαϊκή Λ.Π. δεν έχει πολλά κοινά, ούτε ως θεματική ούτε ως πρόβλημα, με τις σύγχρονες εκδοχές του λυρισμού, που δημιουργούνται από αξιοθαύμαστα ευαίσθητες ψυχές και εκπέμπονται προς τις όμοιές τους, προς απόλαυση ή παρηγορία στα άδυτα της ατομικής μοναξιάς. *Πρέπει να αξιοποιήσουμε τη διαπίστωση των μελετητών ότι από πολλές απόψεις η αρχαϊκή εποχή είναι εποχή βαθιά ξένη προς τον κόσμο μας, κι όμως τόσο διδακτική ως μοντέλο ανθρωπογνωσίας, θεολογίας και κοσμολογίας.* Γιατί ακριβώς το μη οικείο είναι που διδάσκει, στο μέτρο που αυτό μπορεί να ανοίξει ένα γόνιμο διάλογο και με τον δικό μας και με κάθε άλλο πολιτισμό που έρχεται σε επαφή μαζί του. Γι' αυτό είναι ατυχές, κατά την άποψή μου, και στις αρχαϊκής Λ.Π. τη διδασκαλία να γυρεύει να βρει κανείς το ίδιο, το όμοιο, το παράλληλο με τον νεότερο (και νεοελληνικό) λυρισμό — όσο εύλογη κι αν είναι η αναζήτηση *εκλεκτικών συγγενειών* (ή έστω και απομιμήσεών τους, γιατί ούτε αυτές είναι ποτέ καθ' ολοκληρίαν τυχαίες) ανάμεσα, λ.χ., στον υψιπετή και μεγαλόστομο Πίνδαρο και τον Κάλβο· ή (διαφορετικά) ανάμεσα στον μυστικά θρησκευτικό Πίνδαρο του μαντείου των Δελφών και τον μυστικά πανθειστή (σε μια περίοδό του τουλάχιστον) Σικελιανό. Το ίδιο ισχύει και για τον Ελύτη που μεταπλάθει Σαπφώ.

Από την άποψη αυτή, δεν μας βρίσκει σύμφωνους η εμμονή της ειδικής ομάδας (που συγκροτήθηκε από το Υπουργείο Παιδείας,

για να υποδείξει τους στόχους και τα συγκεκριμένα αποσπάσματα του νέου βιβλίου Λ.Π.), όταν συνιστούσε στους υποψήφιους συγγραφείς του βιβλίου να προβάλουν τις ομοιότητες μεταξύ αρχαίου και νέου λυρισμού, με το επιχείρημα της ψυχικής ενότητας του ανθρώπου μέσα στον χρόνο. Η μεν ψυχή ασφαλώς και έχει κάποιες σταθερές στον αιώνα τον άπαντα· για το σχολείο, όμως, και για μας, το πραγματικό ζητούμενο είναι τι ποίηση παράγεται από διαφορετικές προσωπικότητες σε διαφορετικές εποχές και σε διαφορετικούς πολιτισμούς. Ως «σπέρμα διαλόγου» (όπως θα έλεγε και ο Th. Zielinski) είναι αναμφισβήτητη παιδευτική η επισκόπηση των πιο ποικίλων μορφών που έχει πάρει ένα πολιτιστικό φαινόμενο σαν την ποίηση. Αυτό τουλάχιστον είναι που μετρά, όταν ασκούμε τη φιλολογία και αποφασίζουμε να κάνουμε μάθημα φιλολογικό, και όχι ψυχολογικό. Η φιλολογική έρευνα έχει δικαίωμα να παρεκκλίνει, και έχει συχνά παρεκκλίνει, προς τις απραπύς των ψυχολογικών ερμηνειών: και είναι όντως ακαταμάχητος ο πειρασμός να υποβάλεις σε φροϋδική, λ.χ., ανάλυση τα αριστουργήματα της παγκόσμιας λογοτεχνίας. Ελπίζω όμως ότι δεν είμαι ο μόνος που δεν βρίσκει ούτε παραγωγική ούτε σκόπιμη τη μεταφορά τέτοιων προσεγγίσεων και στο σχολικό μάθημα.

IV. Αρχαϊκός και νεότερος λυρισμός: το πρόβλημα της υποκειμενικότητας

Συνειδητή επιδίωξη στο νέο βιβλίο ήταν (σύμφωνα και με τις απόψεις που ανέπτυξα στην προηγούμενη ενότητα) να φανεί πως, σε αντιδιαστολή προς τον ατομοκεντρικό έως υποκειμενικό νεότερο λυρισμό, ο αρχαϊκός πρόδρομός του – ακόμη και στην περίπτωση της αιολικής μονωδίας (στην οποία ανήκουν και της Σαπφώς τα περιπαθή τραγούδια) – παραμένει ποίηση, που όχι μόνον δεν αποκόπτει τον ομφάλιο λώρο από την αρχαϊκή κοινωνία, αλλά αντίθετα εξαίρει τα στοιχεία εκείνα του ποιήματος που έχουν οικουμενική αξία.

Πάρτε, λ.χ., το τόσο χαρακτηριστικά σαπφικό *φαίνεται μοι κήνος ίσος θεοισιν*. Ούτε αυτό δεν θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ποίημα προσωπικό - ιδιωτικό, όσο μεγάλος κι αν είναι ο πειρασμός να μεταφέρουμε αναχρονιστικά στο παρελθόν τα ισχύοντα σήμερα. Σύμφωνα με παλαιότερη υπόθεση, που την επιβεβαίωσαν και πρόσφατες μελέτες, η ορθή ανάγνωση του ποιήματος αφετηρία

πρέπει να έχει τα μέτρα της εποχής του και τις δικές της κοινωνικές συμβάσεις. Πρόκειται όχι για μια ιδιωτική κραυγή, αλλά για εγκωμιαστικής λειτουργίας άσμα ενταγμένο στο τυπικό ενός γάμου· τα μοτίβα και όλες οι ποιητικές του συμβάσεις εξηγούνται, με τον κατά βάση «παραδοσιακό χαρακτήρα» της ελληνικής ποίησης (όπως δέχεται και η ελληνική λαογραφία, από τον Νικόλαο Πολίτη και τον Στίλωνα Κυριακίδη ως την Άλκη Νέστορος και τον Γρηγόρη Σηφάκη)¹⁰. Μιλούμε για ποίημα που ανήκει στην πολυπληθή κατηγορία των επιθαλαμίων — μολονότι είναι αναγνώσιμο ότι το μικρό αυτό αριστούργημα είναι από κάθε άποψη κάτι ασφαλώς μοναδικό.

Η σύγχυση της ατομικής ταυτότητας (ή προσωπικότητας), από τη μια, με την υποκειμενικότητα, από την άλλη, δεν είναι ασύνηθες φιλολογικό ολίσθημα: συχνά λέγεται άκριτα ότι το έπος είναι ποίηση δήθεν «αντικειμενική», ενώ η Λ.Π. «υποκειμενική», προφανώς με δύο κριτήρια: (α) ότι η πρώτη, από τεχνική άποψη, είναι ποίηση του τρίτου προσώπου, ενώ η δεύτερη, ποίηση του πρώτου, και (β) ότι το έπος δεν νοείται χωρίς τη μεσολάβηση της πλασματικής εκείνης κατάστασης στην οποία εντρύφα η συλλογική και απρόσωπη σκέψη — του μύθου — ενώ η Λ.Π. (αντικαθιστώντας την ποιητική ανωνυμία του έπους με τους επώνυμους ποιητές) ανακαλύπτει το ποιητικό υποκείμενο και τα πάθη του. Λέγεται, μάλιστα, ότι δεν είναι παράξενο ότι η ίδια αυτή εποχή που ανέδειξε μεγάλες προσωπικότητες συνέλαβε την έννοια της υποκειμενικότητας και το βάθος του ανθρώπινου εγώ. Στο νέο εγχειρίδιο τονίζεται πώς πρέπει να αποφεύγεται η κλασική αυτή σύγχυση, η οποία αποτελεί ζήτημα λυμένο τελεσίδικα ήδη προ του Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου, χάρις στις έρευνες μιας πλειάδας από τους καλύτερους φιλόλογους, συμπεριλαμβανομένων του Eduard Fränkel και του Werner Jäger¹¹.

10. Πως οι έννοιες της «παραδοσιακής τυπολογίας» και της «ποιητικής ιδιοτυπίας» όχι μόνον ασυμβίβαστες δεν είναι μεταξύ τους, αλλά αντίθετα αλληλοσυμπληρώνονται, το διδαχθήκαμε καλά πια τόσο από τη φιλολογικά πολύπαθη περίπτωση του Ομήρου (μετά τις μελέτες του Milman Parry, που δεν αμφισβητούνται πλέον ούτε από τη γερμανική σχολή) όσο και από την περίπτωση του Πίνδαρου, ύστερα από τις δύο μελέτες του E. Bundy, για τη συμβατική δομή του ποιητικού είδους του «επινικίου». Γίνεται δεκτό ότι και οι δύο αυτοί ποιητές παρακολούθησαν τον ποιητικό κανόνα, αλλά διαχειρίστηκαν τον δεδομένο ποιητικό apparatus, έως τα όρια της «υπέρβασης» του — με αποτέλεσμα στους αιώνες που ακολούθησαν και του Ομήρου το έπος και του Πίνδαρου το χορικό άσμα θεωρήθηκαν καθαρώς *προσωπική δημιουργία*, με το νόημα της μετά τον ρομαντισμό εποχής.

11. Τελευταία με το ζήτημα αυτό έχει ασχοληθεί διεξοδικά και πολύ πειστικά από την άποψη της συγκριτικής φιλολογίας ο Paul A. Miller, *Lyric Texts and Lyric Consciousness*, Λονδίνο και Ν. Υόρκη 1994.

Αποτελεί, λοιπόν, κοινή διαπίστωση των μελετητών τόσο της ποίησης όσο και των εικαστικών τεχνών της αρχαϊκής εποχής (και του πρώιμου κλασικού αιώνα) ότι ατομική σφραγίδα του δημιουργού τους έχουν και η τέχνη και η ποίηση· χάρη σ' αυτήν άλλωστε διακρίνεται χωρίς δυσκολία ο ένας τεχνίτης ή ποιητής από τον άλλο. Εντελώς άλλο πράγμα είναι όμως να μιλά ο ποιητής (ανεξαρτήτως του προσώπου στο οποίο γράφει: πρώτου, δεύτερου ή τρίτου) για τον εαυτό του, υπό τη στενότερη έννοια του όρου, για το καθαρώς ιδιωτικό με τρόπο αυστηρώς ιδιωτικό, έτσι ώστε ελάχιστους να ενδιαφέρει πλην του ενός συγκεκριμένου υποκειμένου. Τέτοιος ποιητής δεν είναι σε καμία περίπτωση ο αρχαϊκός ποιητής, όπως υπέδειξα και παραπάνω· απόδειξη τούτου είναι ότι στην αρχαιότητα κατατασσόταν στην κατηγορία των «δημιουργών», των δημόσιων δηλαδή λειτουργών.

Υπό την έννοια αυτή, δεν γίνεται δεκτή πλέον η παλαιότερη θέση ότι ο αρχαϊκός λυρισμός αποτελεί *βιοματική ποίηση* — ούτε, επομένως, ότι, για την προσπέλασή της ως συνολικού ποιητικού φαινομένου, μπορεί να εφαρμοστεί η γνωστή από τον 19ο αιώνα *βιογραφική μέθοδος*, που χρησιμοποιήθηκε κατά κόρον κάποτε από τον Wilamowitz και τους οπαδούς του (στην Ελλάδα, μεταξύ άλλων, και από τον Ι.Θ. Κακριδή). Κάτι τέτοιο όχι μόνον δεν βοηθά, αλλά παραπλανά. Επιφανές παράδειγμα: η περίπτωση του πινδαρικού επινικίου, δείγματα του οποίου περιλαμβάνονται και στο σχολικό ανθολόγιο· χάρη στις εργασίες του Elroy Bundy και της Mary Lefkovich, μεταξύ άλλων, έχει αποδειχτεί περίτρανα ότι η δημοφιλής παλαιότερα «βιογραφική εξήγησή» του είναι ανίκανη να βοηθήσει στην κατανόηση του έργου του κορυφαίου των εννέα λυρικών¹².

V. Η κατασκευαστική ιδιορρυθμία της Λυρικής Ποίησης.

Έπος = narratio, Λυρική Ποίηση = descriptio

Για να πληρωθεί, τέλος, το διαπιστωμένο γενικότερο έλλειμμα στις μαθητικές γνώσεις ως προς τα δομικά χαρακτηριστικά των γενών της ποίησης, καταβάλλεται στο νέο βιβλίο προσπάθεια για τη μύησή του στην κατασκευαστική της Λ.Π. Ως αφετηρία και αντίστιξη πάλι χρησιμεύει το έπος. Δίνουμε το βασικό σημειολόγιο των καταστατικής αξίας ομοιοτήτων και διαφορών μεταξύ Λ.Π. και έπους. Ιδιαίτερα επιμένουμε σε ένα από τα σημεία του καταλόγου

12. Εντελώς ξέχωρο ζήτημα είναι αν, για την πρόσληψη της ποίησης γενικά, προαπαιτούμενο αποτελεί η ύπαρξη αντίστοιχου βιοματικού αποθέματος εκ μέρους του ακροατηρίου. Είναι γνωστό ότι, από την άποψη αυτή, τα παιδιά της σχολικής ηλικίας δεν αποτελούν το καλύτερο ακροατήριο για την ποίηση των αρχαίων, η οποία κάθε άλλο είναι, βέβαια, παρά ποίηση για παιδιά ή για εφήβους.

αυτού¹³: στην κεντρική διάκριση μεταξύ επικής α φ ή γ η σ ης και λυρικής π ε ρ ι γ ρ α φ ή ς. Τούτο γίνεται όχι με την αφηρημένη γλώσσα της ποιητικής θεωρίας, αλλά με σύντομο σχολιασμό δύο μικροκειμένων που παρατίθενται. Το ένα είναι από τη μεσαιωνική μας γραμματεία (ένα απόσπασμα από τη *Διήγηση Απολλωνίου του Τυρίου*) και το άλλο από τη νεοελληνική (το υπ' αρ. 7 ποίημα από τις «*Εκατό φωνές*» του Κωστή Παλαμά). Στη σύντομη ανάλυσή τους φανερώνεται ο αρχέτυπος και των δύο, ότι δηλαδή το πρώτο κινείται μέσα στον χρόνο, ενώ το δεύτερο μέσα στον χώρο. Η κίνηση στην πρώτη περίπτωση πραγματοποιείται με άξονα την αλληλοδιαδοχή των ρημάτων των κύριων προτάσεων· στη δεύτερη, με χρήση των αφθονούντων ονοματικών μερών του λόγου (ουσιαστικού, επιθέτου και των συντακτικών ισοδυνάμων του δευτέρου). Πρβ. το:

*Επτά ημέρας εκάμασιν, την θάλασσαν περνούσιν,
και μετά ταύτα εγείρεται ο νότος ο βιαίος
και κάμνει κλύδωνα βαρύ και ταραχήν και σκότος,
κι επήρεν τους και ευρέθησαν στον κόλπον της Αττάλειας.*

και το

*Αγνάντια το παράθυρο· στο βάθος
ο ουρανός, όλο ουρανός, και τίποτ' άλλο·
κι ανάμεσα, ουρανόζωστον ολόκληρο,
ψηλόλιγνο ένα κυπαρίσσι· τίποτ' άλλο.
Και ή ξάστερος ο ουρανός ή μαύρος είναι,
στη χαρά του γλανκού, σης τρικυμιάς το σάλο,
όμοια και πάντα αργολυγιάει το κυπαρίσσι,
ήσυχο, ωραίο, απελπισμένο. Τίποτ' άλλο.*

Μετά τη βασική αυτή διάκριση, φυσικά και τονίζεται ότι καθαρώς περιγραφικά ποιήματα δεν υπάρχουν, όπως δεν υπάρχουν ούτε αμιγείς αφηγήσεις, πλην ακραίων περιπτώσεων. Ανάλογα με την ποσοστιαία σύσταση ενός ποιήματος σε περιγραφή, αφήγηση ή και δραματική ανταλλαγή, δικαιούται κανείς να το χαρακτηρίσει «λυρικό» (δηλαδή λυρικότροπο), «επικό» (επικότροπο) κ.ο.κ. Από την άλλη μεριά, έντονα «δραματικό» στοιχείο περιέχουν οι νεοελληνικές

13. Πληρέστερες εξηγήσεις δίνονται στην Εισαγωγή και στο εσωτερικό της *Λυρικής Ποίησής* μου. Από την ξενόγλωσση βιβλιογραφία ξεχωρίζω εδώ: E. Lämmert, *Bauformen des Erzählens*, Στουτγάρδη 1955 (πολλά ξανατυπώματα)· W. Kayser, *Das sprachliche Kunstwerk*, Μόναχο 1938.

μπαλάντες (του τύπου, λ.χ., του νεκρού αδελφού). Την εικόνα συμπληρώνουν άλλα δομικά χαρακτηριστικά της Λ.Π., που θίγονται με απλό και κατανοητό (ελπίζουμε) τρόπο, όπως η ιδεολογία του εφήμερου που συνδέεται με τη βραχύτητα του λυρικού ποιήματος κ.ο.κ.

Συμπερασματικά

Προσπάθησα να δείξω τι κομίζει το νέο βιβλίο Λ.Π. Πάνω απ' όλα εκφράζει την έμπρακτη πίστη μας στην αρχή της ισορροπίας που πρέπει να διακρίνει ένα βιβλίο διδασκαλίας των αρχαίων ελληνικών κειμένων από το πρωτότυπο. Σύμφωνα με την αρχή αυτή, η απομόνωση και επεξεργασία του παιδευτικού μηνύματος δεν επιτρέπεται να απουσιάζουν ή να είναι υποβαθμισμένα: ούτε όμως και να γίνονται εις βάρος της γλωσσικής επεξεργασίας και της αναγνωστικής ακρίβειας των κειμένων. Ελπίζω να έχει, επίσης, φανεί το μέγιστο μάθημα: ότι, δηλαδή, ο αρχαίος ποιητής όχι μόνον δεν υποκειμενικοποιεί τον εξωτερικό κόσμο, αλλά αντίθετα αντικειμενικοποιεί τον εσωτερικό του πλούτο, για να τον καταστήσει νόμισμα ευρείας κυκλοφορίας. Σ' αυτή την καθολικότητα, που διακρίνει τα πνευματικά προϊόντα της αρχαϊκής και της κλασικής εποχής (και που εξηγεί τη διαχρονική γοητεία που άσκησε η αρχαία ποίηση στη δυτική παιδεία), εξαίρεση δεν αποτελεί η αρχαϊκή Λ.Π. (Γι' αυτά ακριβώς τα στοιχεία αξίζει να μελετάται και στα δικά μας σχολεία το μήνυμα της Λ.Π. ισότιμα με την επική και τη δραματική ποίηση.) Ταυτόχρονα, όμως, με κατάλληλο σχολιασμό κάποιων δειγμάτων λυρικών κειμένων, μπορεί: (α) να υπηρετηθεί η γενικότερη μέριμνα του σχολείου για εμβάθυνση στον γλωσσικό και εκφραστικό πλούτο της ελληνικής με τη βοήθεια της αρχαίας ελληνικής και (β) να δοθεί αφορμή για μια χρήσιμη άσκηση στην αναγνωστική ακρίβεια, προπαιδευτικής, πιστεύουμε, αξίας για όλα τα άλλα μαθήματα — και όχι μόνον για τα φιλολογικά.